

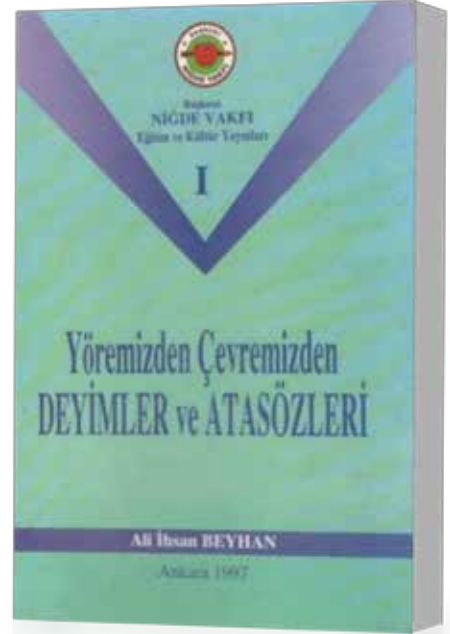
yazarların kullandığı dil bilgisi terimlerinin büyük bir sayı tuttuğu görülmektedir. Kendisi de terim karmaşasına her defasında değiniyor. Bunların eser sonunda, alfabetik sırada toplanması iyi olurdu, böylece aynı kavramın farklı adlarla adlandırılması ortaya çıkardı.

Tuncay Böler, bunları ayrı bir çalışma olarak da ortaya koyabilir, kullanılan terimlerdeki sıklık üzerinde durabilir, aynı kavramın farklı terimlerle karşılandığına işaret edebilir, hatta kendisi bunlardan birini önerebilir.

NİĞDE ATASÖZÜ VE DEYİM DERLEMELERİ ARASINDA KISA BİR GEZİNTİ

Nail TAN

Cumhuriyet döneminde il, ilçe ve bazı köylerimizde halk kültürü derlemeleri yapılırken atasözü ve deyimlere her zaman gerekli önem, ilginin gösterildiğini memnuniyetle görmekteyiz. Anlam vermeme, sözün kullanılış bağlamını, kaynak kişi ve yeri belirtmeme gibi önemli yöntem kusurlarına rağmen bu çalışmalar sayesinde birçok söz unutulmaktan kurtarılmıştır. TDK'nin 1953-1959 yılları arasındaki halk kültürü derlemeleri sırasında belirlenen atasözü ve deyimlerin *Bölge Ağzlarında Atasözü ve Deyimler* adıyla iki cilt hâlinde 1969, 1971 yıllarında yayımlanmasıyla bu alanda çok önemli bir adım atılmıştır. TDK'nin bu derleme seferberliğinde Niğdeli gönüllü derleyiciler Hasan Yeğin, Talat Gün, M. Ali Tuğrul, Sait Sevindi, Lütfi Yeprem, Ali Erkol, Burhan Yetkil ve Naci Erdem TDK'ye 2500 civarında fiş göndererek diğer illere göre yüksek bir başarı ortaya koymuşlardır. Bu şahısların bazıları Niğde'de görevli öğretmen ve başka memurlar olabilir. En çok fişi Naci Erdem (1610) göndermiştir. TDK'nin bu değerli çalışması yayımlanırken bazı deyimler dışında sözlerin anlamlarının verilmemesi büyük eksiklidir.

Niğdeli bir eğitimci ve TDK üyesi (1943: 499) Ali İhsan Beyhan (1923-2016) söz konusu eksikliğin bilincinde olarak ilinin atasözü ve deyimleri konusunda bir sözlük hazırlama cesaretini göstermiştir:

Ali İhsan Beyhan, *Yöremizden Çevremizden Deyimler ve Atasözleri*, Başkent Niğde Vakfı Eğitim ve Kültür Yayınları:1, Ankara 1997, 507 s.

Önce rahmetli Beyhan'ı kısaca tanıyalım. Niğde Bor'un Bahçeli köyünde doğ-

du (1923). Gazi Eğitim Enstitüsü Türkçe/Edebiyat Bölümünü bitirdi (1944). Isparta, Konya, Niğde, Malatya ve Gaziantep illerindeki köy enstitüsü/ilköğretmen okulu ve liselerde öğretmenlik ve müdürlük yaptı. MEB tarafından radyo ile eğitim alanında bilgisini geliştirmek üzere ABD'ye gönderildi (1961). Bir yıl sonra yurda döndüğünde MEB Radyo ile Eğitim Merkezinde görevlendirildi. Ankara İlköğretmen Okulu ve GEE Türkçe Bölümündeki öğretmenliğinin (1974-1976) ardından emekliye ayrıldı. Emeklilik döneminde dört yıl kadar Köy Kalkınma Kooperatifleri Genel Merkezinde eğitim danışmanlığı görevini yürüttü. 2016 yılında aramızdan ayrıldı.

Rahmetli Beyhan, TDK'nin 1953-1959 atasözü deyim derleme çalışmalarına il dışındaki öğretmenlik ve yöneticilik görevleri dolayısıyla katılmadı ama kişisel derlemelerini 1940 yılından itibaren memleketine her gidişinde sürdürdü. Kendi ifadesine göre, bu çalışmaları yaklaşık elli yıl devam etti. Onun atasözü ve deyim derlemelerini benzeri diğer müstakil çalışmalardan (Sabur Şahin/Balıkesir 1936; İ. Aytöre/Bolu 1938; Ö.A. Aksoy/Gaziantep 1941; H. Çekli-M. Dobada/Samsun 1945; T. Akarca/Muğla 1993; M. Üçer/Sivas 1998; E. Güney-H. Güney/Nevşehir 2006; C. Yoksul/Çorum 2013 gibi) ayıran yönü, derlediği söz varlıklarını sözlüklerdekiyle karşılaştırarak bunlarda yer almayan ve çeşitleme durumundakileri yayımlamasıdır. Ayrıca, bazı deyimleri cümle içinde kullanması da diğer bir farklılıktır. Kitabın özelliklerini önce deyimler bölümünün "Ön Söz"ünde şu cümlelerle açıkladığını görüyoruz:

"Elinizdeki bu yapıtın derleyicisi, 1940'lardan başlayarak eski Güney Kapadokya'nın başkenti Tuvanova'da (şimdi Bor'un Bahçeli ve Kemerhisar kasabaları), uygarlık kalıntıları içinde,

kente göre ilkel ama kendi soylu yaşam ortamında tanıdığı kişilerin ağzından henüz yazı diline girmeyen yüzlerce deyim derledi. Bu yörede kullanılmakla birlikte, Anadolu'nun başka yörelerinde de bilinen, kullanılan deyimleri bu çalışmanın içine katmamaya özen gösterdi... Yine bu çalışmada yer alan deyimler, bu konuda yayımlanmış eliyeye yakın deyimler sözlüğü türünden benzeri yapıtlarla karşılaştırıldı. Yazılışları aynı olanlar da bu yapıta girmedi. Ancak, yörede kullanılanların bazıları ağız özellikleri göz önüne alınarak dâhil edildi. Anlamaları açıklandı. İyice anlaşılmaları için halk ağzına uygun örnek tümce/cümleler içinde kullanıldı. Bölgesel sözcüklerin genel dilde söylenişleri ayrıç içinde gösterildi."

"Yarım yüzyıl öncesinden derlediğim deyimlerin bir bölümü TDK'nin yayımladığı *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (1969, 1971) adlı yapıtta ilçe, köy adı verilerek yayımlandı. Aradan geçen süre içinde bunlar üzerinde de yörenin yaşlılarıyla konuştum. Toplumsal ilişkilerdeki değişikliğe bağlı olarak ayrıksılık gösteren bazıları bu derlemeye ekledim."

"Bu alanda elli yılı geçkin çabamı; eskimiş, tozlanmış defter yapıtlarında unutulmaktan kurtardığıma seviniyorum." (s. 9-10).

Derleyici, benzeri bir açıklamayı kitabın ikinci bölümünü oluşturan atasözü derlemeleri için de yapmış (s. 230-234). İki açıklaması doğrultusunda kitabı yeniden incelediğimizde gerçekten de söz sayısını artırıcı gereksiz tekrarlardan kaçındığını görüyoruz. TDK üyesi ve Türkçe, edebiyat öğretmeni olması, daha bilinçli derleme yapıp yayımlamasını sağlamış. Ancak, yine de derleme yönteminin gereği kadar sağlıklı olduğunu söyleyemeyiz. Sözleri defterine kaydederken, her birinin derleme

yeri, tarihi, kaynak kişisini yazıp kitabını kısaltmalarla baskıya hazırlayabilirdi. Tabii ki, onun derlemelerini yaptığı 1940'lı, 1950'li yıllarda halk bilimi çalışmaları bugünkü düzeyde değildi. Bu sebeple derlemelerini az eleştirip çok teşekkür etmek mecburiyetindeyiz.

İl atasözü ve deyim sözlükleri içerisinde işaret ettiğimiz özellikleri dolayısıyla öne çıkan kitap; Başkent Niğde Vakfı Başkanı Hasan İkizoğlu'nun "Sunuş" yazısından sonra esas itibarıyla iki bölümden oluşmaktadır: "Deyimler Sözlüğü" (s. 11-212), "Atasözleri Sözlüğü" (s. 235-503). Her bölümün başında derleyicinin "Ön Söz"ü ile sonunda da "Taranan Kaynaklar", "Kaynak Kişiler" alt bölümleri yer almaktadır.

Kitapta birçok atasözü, deyim sözlüğünde görmeye alışkın olduğumuz bir durumla yine karşılaşmaktayız: Atasözünü deyim, deymi atasözü gösterme yanlışlığı. Bizim adını koyduğumuz terimle "yanlış misafirlikler". Bazı örnekler:

a. Deyimlerin İçindeki Atasözleri:

Erinenin oğlu, uşağı olmazmış. (s. 71)

Gönül farırmaz [kocamaz]. (s. 78)

Göz gördüğünden umar. (s. 80)

Hırhıza [hürsıza] kapı pencere vız gelir vız gider. (s. 88)

İki kişi konuşurken üçüncüye b.k yemek düşer. (s. 94)

Konduğu konakta, bittiği tevekta [yaşamak iyidir]. (s. 113)

Martta yağmazsa, nisanda dinmezse [iyidir]. (s. 122)

Para, şahin avını alır. (s. 141)

b. Atasözleri Bölümündeki Deyimler:

Akıl cicoz, fikir marangoz. (s. 242)

Bizim köyde kurbağayı beş kuruşa satarlar. (s. 270)

Bura nere, Bursa nere? (s. 275)

Cin olmadan insan çarpmaya kalkıyor. (s. 278)

Cinler almış götürmüş, bulamadan getirmiş. (s. 278)

Cüzdaniyla cebinin arası yerinen gök kadar uzak. (s. 279)

Çok türkü biliyorum ama sesim yetmiyor. (s. 284)

Evinin önünden İstanbul'a kadar yol gider. (s. 319)

Gel çekice, git küreğe. (s. 324)

Kirasız kilim ucundan tutmaz. (s. 382)

Derlemenin en önemli yönü, atasözü ve deyim sözlüklerine hem de anlamı açıklanmış çok sayıda söz varlığı kazandırmış olmasıdır, denilebilir. Bu değerlendirmemizi haklı çıkaracak; kaynaklar bölümündeki başlıca sözlüklerde yer almadığını gördüğümüz sadece on atasözü ve on deymi rahmetli Beyhan'ın açıklamalarıyla birlikte örnek olarak vermek istiyoruz:

a. Atasözleri:

• *Akıl dikme değil ki herkes başına diksin.* (s. 242)

Us/akıl, her kişide bulunur. Dışardan alınan bir nesne değildir. Yaşam boyu gelişir, olup biteni dener, değerlendirir, öğrenir, öğretir. Us, kişinin en değerli sermayesidir.

• *Bir okka kına al, onu sat gene al.* (s.2 68)

Sürekli alışveriş yap, ardını bırakma. Herkes seni çalışıyor, iş yapıyor bilsin.

• *Çadırda yatıp bey olma.* (s. 280)

Kişi nasılsa öyle görünmelidir. Başkalarına özenerek kişiliğini değiştirmemelidir.

- *Çok konuşanın dili, az konuşanın aklı çalışır.* (s. 284)

Çok konuşan kişi gevezelik ederek zamanını boşa geçirir. Az konuşan kişininse zamanı vardır. Bu süre içinde aklını çalıştırarak yararlı işler düşünür.

- *Dalaşmadan yanaşma olmaz.* (s. 287)

Kişi önce tartışır, kavga eder, sonra barışırsa birbiriyle daha iyi anlaşır, uzlaşır.

- *Darılma kötünün sözüne, bilse iyisini söyler.* (s. 288)

Kötü kişi başkaları hakkında iyi düşünmez ve güzel sözler söylemez. Zaten tersini yapsaydı adı kötüye çıkmazdı. Bu yönden, kötü kişinin konuşmaları önemsenmemelidir.

- *Sağmadan sıcak süt içilmez.* (s.297)

Bir olay gerçekleşmeden ona gerçekleşmiş gibi davranmak doğru değildir. Sabırlı olmak, sonucu beklemek gerekir.

- *Kırk para, kırk taşın altında.* (s. 377)

Para kazanmak kolay değildir. Zor koşullarda çok güç de olsa çalışmak gerekir. Kişi elindeki paranın değerini bilmelidir.

Sözün; “*Bir para bir batman taşın altında*” çeşitlemesi bazı sözlüklere girmiştir (Albayrak, 2009: 262 gibi).

- *Komşu komşunun derdini çeke çeke kocar.* (s. 383)

Komşuluk hakkı önemlidir. Komşunun sorunu, yanındaki komşuya tasa, üzüntü olur. O içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtuluncaya değin kapı komşusu onun derdine ortak olur.

- *Köroğlu saz çalar, dinlemeyene dın dın gelir.* (s. 387)

Karşısındakinin konuşmasını dinlemeyen, hesaba almayan, üzerinde durmayan, anlatılanlarla ilgilenmeyen kişilere söylenir.

b. Deyimler:

- *Ağzını Niğde'nin poyrazına açmak* (s. 14)

Yaptığı işten hava almak, eli boş çıkmak, olumlu bir sonuç alamamak.

Aynı anlamda *ağzını poyraza açmak* deyimini bazı sözlüklere girmiştir.

- *Aklında keser kaçığı olmak* (s. 15)

Akıl dengesi bozulmuş olmak. Devimimleri, davranışları normal olmayan kişiler için söylenir.

- *Ayıbını kayıp etmek* (s. 25)

Kusurunu kapatmak. Utanılacak yönünü örtbas etmek.

- *Büyük köyde ne var ne yok?* (s. 40)

Konuşmaya başlamak için; yaşadığı köyden kente gidip dönene soru sormak: “Anlat bakalım, yediğin içtiğin senin olsun, büyük köyde ne var ne yok?”

- *Çarıktan izin almak/izini çarıktan almak/çarığı çekmek* (s. 49)

Kimseye haber vermeden ayrılıp gitmek. Saklı gitmek. Gizlice ayrılmak için kendi kendine karar vermek.

- *İpten ettik kösteği* (s.97)

Beklenmedik bir durumda, her şeyi yüz üstü bırakarak bir yerden ivedi ayrılmak. “Aman uşak hayrola, nedir bu başımıza gelenler? Duyar duymaz ipten ettik kösteği, acele koşup geldik.”

- *Kafasının içini kalaylatmak* (s. 102)

Okumak. Birçok okulu bitirerek bilgi sahibi olmak.

- *Köre ayna, kele tarak satmak* (s. 114)

Kişinin kendisine gerekli olmayan bir şeyi, başkasından satın almasını istemek. Böyle biriyle eğlenip onu aptal yerine koymak.

- *Pancara da mı bismillah?* (s. 140)

Değersiz birine, önemli biriymiş gibi davranmak.

• *Yarım ekmeğin hem açığı hem tokluğu olmak* (s. 193)

1. Azla yetinmek, idare etmek, iyi kötü geçinip gitmek. 2. Uysal olmak, açgözlülük etmemek.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; atasözü ve deyim sözlüğü hazırlayanların işin kolayına kaçmayıp il, ilçe, köy monografileri ile dergilerdeki derleme yazılarını, arşivlerdeki derlemeleri ve rahmetli Beyhan'ın, diğer derlemecilerin sözlüklerini de gözden geçirmesine ihtiyaç vardır. Ne yazık ki, henüz Türkiye Türkçesinin atasözü, deyim varlığının hiç olmazsa %75'ini kapsayacak sözlüklerin yayımlandığını söyleyecek durumda değiliz. Ali İhsan Beyhan ve sözleri derlediği kişileri saygıyla anıyoruz.

Kaynaklar

- Akarca, Turhan, *Muğla İli Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul 1993, 285 s.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri Sözlüğü*, 7. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, 486 s.
- Aksoy, Ömer Asım, *Deyimler Sözlüğü*, 7. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, 497-1205 s.
- Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı II/Deyimler, Meşhur Sözler, Atasözleri, Dualar, Beddualar*, TDK Yayınları: 95, İstanbul 1945, 420 s.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları: 184, İstanbul 2009, 1140 s.
- Aytöre, İ., *Atasözleri ve Söz Çalımları*, Bolu Halkevi Yayınları: 6, Bolu 1938, 31 s. [Bolu atasözü ve deyimleri]
- Bilgin, Muhittin-Bilgin A. Can, *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, 5 Cilt, Yayın B., İzmir 2014, 2980 s.
- Çekli, Hasan-Dobada Mehmet, *Ataların Di- linden*, Samsun Halkevi Yayınları:7, Sam-

sun 1945, 170 s.[Samsun atasözü ve deyimleri]

- Eyüboğlu, E. Kemal, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 2 Cilt, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1973-1975, 329+528 s.
- Güney, Emrullah-Güney, Hüseyin, *Nevşehir Folkloru I/Deyimler, Atasözleri, Sözcükler*, Nevşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2006, 170 s.
- Çoçak, Yunus Baki, *Bolu Atasözleri Deyimleri ve Bilmeceleri*, Bolu 2016, 120 s.
- Parlatır, İsmail, *Atasözleri*, Yargı Yayınevi, Ankara 2007, 574 s.
- Parlatır, İsmail, *Deyimler*, Yargı Yayınevi, Ankara 2007, 963 s.
- Saraçbaşı, Ertuğrul, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, 2 Cilt, YKY: 3170, İstanbul 2010, 1314 s.
- Sinan, Ahmet Turan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, 2. bs., Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 536 s.
- Şahin, Sabur, *Atalar Sözü*, Balıkesir Halkevi Yayını, Balıkesir 1936, 128 s. [Balıkesir atasözü ve deyimleri]
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2. bs., İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, 581 s.
- TDK, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (Haz.: Şükrü Halük Akalın, Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu), 2009, Genel Ağ. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com:atasozleri&view=atasozleri
- TDK, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, 5. bs., (Haz.: Mustafa S. Kaçalın), TDK Yayınları: 279, 331, Ankara 2016, 494 s.
- Üçer, Müjgân, *Atalar Sözü Yerde Kalmaz/Sivas'ta Sözlü Gelenek*, İstanbul 1998, 377 s.
- Yoksul, Can, *Çorum Sözlü Kültürü*, Çorum Belediyesi Yayını, Ankara 2013, 686 s.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 3. bs., Excellence Publishing, İstanbul 2013, 704 s.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, 3. bs., Excellence Publishing, İstanbul 2013, 716 s.